

TADAS ČAPANAUŠKAS

Kauno technologijos universitetas

CIKLINIO IR LINIJINIO LAIKO PROBLEMATIKA MIRCEA ELIADE'S KŪRYBOJE

The Problem of Ciclic and Linear Time in Mircea Eliade's Works

SUMMARY

This article discusses problems of cyclic and linear time in Mircea Eliade's works. The context of historicity in Eliade's works reveals *homo religiosus'* independence of symbols and archetypes from historical circumstances. Although, the religious person acts as a historical subject, but individual's projection of religious existential ideals is not specifically dependant on the historic environment. The religious human finds meaning in a context of cyclic time. Cyclical time is a religious time which breaks a homogeneous space structure. *Homo religiosus* people of different epochs and civilizations share perennial religious experiences, which are independent from the historical contexts. These common factors reflect the universal being of religious human phenomena. This work also deals with linear and cyclic time models. It emphases the limitations of the contemporary human's existence in the context of modern technology and the space and time model. This article also discusses the problem of the cyclic time concept of Friedrich Nietzsche, which reveals the inevitable attempt of the Western tradition to find an alternative model to linear time model entrenched in Western culture.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nagrinėjama ciklinio ir linijinio laiko problematika Mircea Eliade's kūryboje. Istoriskumas Eliade's darbuose atskleidžia *homo religiosus* religinių simbolių ir archetipų nepriklausomybę nuo istorinių aplinkybių. Nors religinis žmogus veikia kaip istorinis subjektas, tačiau religinio individo egzistencinės ideybės projekcija nepriklauso konkrečiai istorinei aplinkai. Religinio žmogaus egzistencinė erdvė įsiprasmina ciklinio laiko kontekste. Ciklinis laikas – religinis laikas, suskaidantis vienalytės erdvės struktūrą. Įvairių laikotarpių ir civilizacijų *homo religiosus* sieja perenialūs religiniai išgyvenimai, nepriklausantys nuo istorinio – linijinio laiko plotmės. Šie bendri žmogiškieji faktoriai atspindi universalių religinių fenomenų būtį. Darbe nagrinėjami linijinio ir ciklinio laiko modeliai taip pat pabrėžia šiuolaikinių technologijų kuriamą erdvės ir laiko ribotumą. Straipsnyje nagrinėjama Friedricho Nietzsche's ciklinio laiko samprata atskleidžia neišvengiamą vakarietiškos mąstymo tradicijos bandymą ieškoti linijinio laiko modelio įsigalėjimo Vakarų kultūroje alternatyvų.

RAKTAŽODŽIAI: ciklinis laikas, linijinis laikas, *sacrum*, *profanum*, *homo religiosus*.

KEY WORDS: ciclic time, linear time, *sacrum*, *profanum*, *homo religiosus*.

TRANSISTORINIS FRIEDRICHŲ NIETZSCHE'S LAIKO MODELIS ELIADE'S RELIGIJŲ FENOMENOLOGIJOJE

Vakarų filosofijos kontekste ciklinio ir linijinio laiko problematika ryški Friedricho Nietzsche's darbuose. Pasak Eliade's, ciklinių teorijų atgimimas buvo reikšmingas Vakarų filosofijos žingsnis siekiant išsiaiškinti istorinių įvykių transistorinę prasmę: „Nesiimdami jų vertinti, pasitenkinsime pažymėdami, jog archajinio mito perteikimas šiuolaikinėmis sąvokomis liudija bent jau norą išsiaiškinti istorinių įvykių transistorinę prasmę ir patiesinimą.“²⁴ Nietzsche's filosofinė sistema Eliade's religijų fenomenologijoje atskleidžia vakarietiško istorinio – linijinio mąstymo problematiką. Nietzsche buvo vienas pirmųjų Vakarų filosofų, kuris savo filosofinę sistemą kūrė neapsiribodamas graikiškosios – racionalistinės minties tęstinumu. Rytietiško mąstymo tradicijose egzistuojantis antiistoriškumo archetipas Nietzsche's filosofijoje adaptuojasi „amžinojo sugrįžimo“ teorijos kontekste. Kaip ir Schopenhaueris, Nietzsche daugelį aspektų savo filosofinei sistemai pagrįsti perima iš Indijos filosofijos: „Tad matome, kad Nietzsche'i, kaip ir Schopenhaueriui, Indijos filosofija buvo reikalinga nuosavai sistemai, pranokstančiai Indijos mąstymo sistemas, pagrįsti“²⁵. „Amžinojo sugrįžimo“ idėja, kaip pagrindinė knygos *Štai taip Zaratustra kalbėjo* koncepcija, vokiečių filosofui kilo 1881 m. Knygoje *Ecce homo* Nietzsche rašo: „...amžinojo sugrįžimo idėja, ši aukščiausia kokia apskritai įmanoma teigimo formulė... Tą dieną vaikštinėjau po miškus prie Silvaplanos ežero; stabtelėjau prie galinga piramide stūksančios uolos netoli Surlei. Tada ir kilo ši mintis.“²⁶ Tačiau pirmą kartą kaip hipotetinis klausimas ši teorija

išsamiau gvildinama knygoje *Linksmasis mokslas*. Nietzsche *Linksmajame moksle*, 341 aforizme, retoriškai klausia: „Kas būtų, jei vieną gražią dieną ar naktį į tavo vienišiausią vienatvę įslinktų koks nors demonas ir sakytų: „Šitą gyvenimą, kokį tu dabar gyveni ir gyvenai, turėsi gyventi dar kartą ir dar begalę kartų...“²⁷ Nietzsche pabrėžė žmogaus gyvenimo trapumo svarbą ir kategoriškai atmetė „išoriškai“ primestas gyvenimo taisykles, nepriklausančias nuo paskiro individo egzistencijos savivokos modelio, tačiau, pasak Eliade's, archajinis žmogus nuolatos išskirdavo ciklinio laiko svarbą ir stengėsi nesutapatinti su istorijos sąlygotomis aplinkybėmis, nuolatos turėdamas transistorinių modelių alternatyvų. Plėtodamas antžmogio idėją, Nietzsche visų pirma sukritikavo krikščionybės suformuoto žmogaus linijinio mąstymo archetipą. Pasitelkdamas nuo laiko ir aplinkybių nepriklausomo individo prototipą ciklinio laiko – „amžinojo sugrįžimo“ teorijos kontekste Nietzsche analizuoja krikščionybės „išgydyto“ žmogaus egzistencinį tipą nuneigdamas linijinį – krikščionišką laiko modelį.

Eliade's teigimu, susidomėjimas ciklinėmis teorijomis ir linijinio istorijos aiškinimo kritika atsiranda kaip neišvengiama vakarietiško mąstymo diagnozė. „Amžinojo sugrįžimo“ mitu paremta antžmogio idėja Nietzsche'i pasirodo kaip išsigelbėjimas ir pasipriešinimas vergų krikščionybės moralei. Nietzsche's filosofijoje nėra vietos „ateinančių“ gyvenimų ar pomirtinio pasaulio vizijoms. Dioniziškojo tipo žmogus Nietzsche's filosofijoje pasiruošęs išgyventi esamos

realybės akivaizdumą: „O gal esi kada nors patyręs nepaprastą akimirką, kai būtum jam atsakęs: „Tu – dievas, ir nieko dieviškesnio niekuomet nesu girdėjęs!“²⁸ Tačiau Nietzsche's antžmogio, kaip linijinį laiką ir pirminius archetipus atmetančio žmogaus, idėja, nėra nauja rytietiškos filosofijos kontekste. Hinduizmo, budizmo ir kitos filosofinės ir religinės sistemos yra persmelktos antiistoriškumo koncepcijomis.

Apreiškimas krikščionybėje, Eliade's teigimu, buvo esminis įvykis, įprasminęs nuo konkrečios vietos ir laiko aplinkybių sąlygotos būties ir linijinio laiko pradžią Vakarų kultūroje: „Tačiau Dievo apreiškimas Mozei vis tiek yra ribotas ir tiksliai apibrėžtas laiko požūriui. O kadangi kartu jis yra ir dievoraiška, tai įgyja naują matmenį: tampa vertingas tiek, kiek yra jau nebegrįžtamas, kiek yra istorinis įvykis.“²⁹ Tačiau priešingai negu Nietzsche, Eliade, sukritikuodamas linijinio laiko modelį Vakarų kultūros kontekste, nekritikuoja krikščionybės apskritai. Eliade's manymu, krikščionybėje linijinis laikas reikalingas įprasminant žmogiškosios tikrovės eschatologinę prasmę, tačiau tokio tipo laiko traktavimas taip pat turi pabaigą. Krikščionybėje linijinis laikas atspindi žmogaus nuopuolio metą ir įprasmina artėjančios paskutiniojo teismo dienos archetipą. Nietzsche's antžmogio idėja nuvertina krikščioniškosios teorijos svarbą suteikdama žmogui nepriklausomos egzistencijos galimybę. Tačiau priešindamasis krikščionybės suformuotai *ressentimento* sąmonei ir kurdamas „amžinojo sugrįžimo“ bei antžmogio prototipą, Nietzsche, anot Eliade's, remiasi artėjančio „mesijo“ archetipu ir sukuria dar vieną eschatologiniu mitu paremtą teoriją, pranašaujančią žmonijai apie sugrįžtantį

Aukso Amžių. Nacizmo ir komunizmo ideologijų įsiviešpatavimas Europoje, anot Eliade's, taip pat buvo paremtas eschatologinio mito struktūra: „Radikaliai sekuliarizuotos išoriškai nacizmo ir komunizmo ideologijos iš tiesų turi eschatologinių elementų: šios teorijos skelbia esamo pasaulio pabaigą ir praneša apie naujo, kupino palaimos amžiaus pradžią.“³⁰ Remiantis eschatologiniu mitu, linijinė istorija anksčiau ar vėliau turėtų pasibaigti vienos dominuojančios jėgos išgalėjimu. Krikščionybės kontekste žmonijos istorijos pabaigoje laukia paskutiniojo teismo diena ir toliau – išganymas, todėl toks realybės modelis religiniam žmogui suteikia viltį. Priešingai nei krikščionybėje, nacizmo ir marksizmo teorijų kontekste žmonijos istorija turėtų pasibaigti vieno ar kelių vadų įsiviešpatavimu.

Nietzsche savo filosofijoje neigdamas linijinio laiko struktūrą ir atsiverdamas „amžinojo sugrįžimo“ mitui, kaip ir antikinis mąstytojas grįžta prie žmogiškosios atverties tikrovei galimybės šaknų. Ne veltui žmogaus vitalines jėgas vokiečių filosofas įprasmina Dionizo ir Apolono pradais. Žmogiškųjų kūrybinių jėgų nuvertinimas, anot Nietzsche's, lėmė tolesnės Vakarų sąmonės bejėgiškumo ir *ressentimento* teigimą: „Nei melas, nei *ressentimentas*, t. y. pagieža, pyktis, ne tik neskatina kūrybiškumo, bet ir prieštarauja gyvenimui.“³¹ Krikščioniškosios teologijos kontekste žmonijos istorija su kiekvienu amžiumi artėja link paskutiniojo teismo dienos archetipo, tačiau tokio tipo istorinis modelis Nietzsche's filosofijoje atskleidžia prislėgto žmogaus egzistenciją, žmogaus, kuriam „šiapusinis“ gyvenimas netenka prasmės dėl „nežemiško“ gyvenimo gerovės išsipildymo laukimo. Tačiau Eliade, priešingai

nei Nietzsche, krikščionybę išimtinai išskiria tik kaip šiuolaikinio istorinio žmogaus religiją: „Beje, galima sakyti, kad krikščionybė yra šiuolaikinio ir istorinio žmogaus religija, žmogaus, kuris vienu metu atrado asmeninę laisvę ir tolydinį laiką (vietoje cikliško laiko).“³² Iki krikščionybės įsigalėjimo graikiškoje ir heleinistinėje tradicijoje dominavo ciklinio laiko samprata. Priešingai nei krikščioniška linijinio laiko traktavimo tradicija, ciklinio laiko ir antiistoriškumo pasaulėžiūra buvo ir yra nuolatinė Rytų kultūrose dominuojanti santykio su būtimi struktūros ašis.

Nietzsche, savo filosofijoje išlaisvindamas istorinį žmogų nuo istoriškumo sąlygotos būties ir krikščioniškosios moralės primestų vertybių, individui pasiūlo atsiverti neapibrėžtos egzistencijos plotmei. Postmodernizmo kultūra įprasmina tokio tipo žmogaus modelį. Praradęs egzistencinius atskaitos taškus ir „sunaikines“ metafiziką, postmodernus žmogus drąsiai pradeda kurti autentiškos tikrovės viziją. Tačiau, pasak Eliade's, nors šiuolaikinis individas realizuoja savo laisvę, paradoksaliai yra kūrėjas tik tiek, kiek yra

priklausomas nuo istorijos. Šiuolaikinis žmogus, anot Eliade's, galvoja turintis begalinę laisvę kurti, tačiau, priešingai, nei *homo religiosus*, šiuolaikinio nereliginio žmogaus laisvė kurti istoriją yra iliuzija: „Geriausiu atveju jis yra laisvas rinktis vieną iš dviejų galimybių: 1) priešintis istorijai, kurią vykdo menkutė mažuma (šiuo atveju jis laisvas rinktis savižudybę arba tremtį); 2) pasislėpti žemesnėje nežmogiškoje (*sous – humaine*) būtyje arba gelbėtis bėgdamas. Laisvė, kurią numato „istorinė“ būtis, dar galėjo būti įmanoma – ir tai tik iš dalies – šiuolaikinės epochos pradžioje, bet epochai tampant vis „istoriškesnei“, ji darosi vis neprieinamesnė, norime pasakyti, vis svetimesnė bet kokiam transistoriniam modeliui.“³³ Nietzsche's nereliginio antžmogio prototipas, nuneigiantis transistorinio ar metaistorinio lygmens egzistavimą, Eliade's manymu, yra sąlygotas istorizmo konteksto, todėl tokio tipo žmogaus modelis taip pat yra pasmerktas „iliuzinės“ laisvės galimybei. Šiuolaikiniame pasaulyje postmodernusis Nietzsche's antžmogis pirmiausia turėtų vaduotis iš technologinės priklausomybės.

ANTIKOS IR RYTŲ MĄSTYMO TENDENCIJOS ELIADE'S LAIKO ANALIZĖJE

Eliade's darbuose atsirandanti perskyra tarp Rytų ir Vakarų mąstymo tradicijų suponuoja būtinybę išryškinti ciklinio ir linijinio laiko dualumo problematiką. Rytų mąstymo priešprieša vakarietiškai mąstymo tradicijai Eliade's tekstuose taip pat buvo reikalinga norint pabrėžti Vakarų filosofijos būtinybę neapsiriboti vakarietiško mąstymo tradicija ir atsakyti ilgą laiką dominavusios

europocentrinės ideologijos: „Mes seniai esame įsitikinę, jog Vakarų filosofijai, jei galima taip sakyti, gresia pavojus „suvincialėti“: viena vertus, jeigu ji griežtai apsiribos vien savos tradicijos tyrinėjimu ir ignoruos, pavyzdžiui, Rytų minties problemas bei jų sprendimus, kita vertus, jei pripažins tik istorinių civilizacijų žmogaus „aplinkybes“, paniekinusi „pirmykščio“, tradicinėms visuo-

menėms priklausiusio žmogaus patirtį.³⁴ Priešingai nei krikščioniškoji linijinio laiko traktavimo tradicija, ciklinio laiko ir „antlaikiškumo“ pasaulėžiūra buvo nuolatinė Rytų kultūrose dominuojanti būties struktūros ašis. Ciklinio laiko traktavimas ir linijinio laiko neigimas rytietiško pasaulio kontekste nuolatos egzistavo kaip universalus pasaulio struktūros mitas ir simbolis. Ciklinio laiko, karmos, dharmų doktrinos rytietiško mąstymo kontekste atskleidžia nuolatinį pirminių archetipų ir ciklinio atsikartojimo vyksmą – visatos, begalybės, atgimimo.

Samsaros rato simbolis yra vienas labiausiai paplitusių archetipų hinduizmo, budizmo, dzenbudizmo ir kitose religijose. Samsaros ratas simbolizuoja nuolatinį būties atsinaujinimo ciklą ir linijinio laiko suskaidymą. Nuolatinis perėjimas iš gimimo į mirtį, iš chaoso į darną atspindi vediškosios kosmologijos prasmę: „Savita ir vediškoji kosmogonija, kurios esminis motyvas – perėjimas iš chaoso į kosmosą, iš neapibrėžtumo į tvarkos, „vardų ir pavidalų“ (*nāmarūpa*) pasaulį.“³⁵ Žmogaus gyvenimas nesibaigia mirties momentu. Hinduizmo, budizmo, dzenbudizmo ir kitose religinėse tradicijose žmogaus gyvenimas traktuojamas kaip nuolatinis reinkarnacijos ciklas. Nietzsche ypač priešinosi šiam religiniam archetipui atmesdamas visas įmanomas ciklinio gyvenimo versijas ir pabrėždamas žmogaus gyvenimo autentiškumą. Tačiau nuolatinį atgimimų ciklas, Eliade's teigimu, nesumenkina žmogaus gyvenimo prasmės, priešingai, pasikartojantis sugrįžimas suteikia religinio žmogaus gyvenimui sąmoningos egzistencijos prasmę: „Antai indai gan anksti suformulavo visuotinio priešastingumo, *karmos*, koncepciją, kuri aiškina žmogų išstinkančius įvy-

kius ir kančias ir kartu sielų persikėlimo būtinybę. Karmos dėsnio šviesoje kančios įgyja ne tik prasmę, bet ir teigiamą vertę. Šios būties kančios yra ne tiktai *pelnytos* – juk jos yra tik ankstesnėse būtyse padarytų nusikaltimų ir pražangų neišvengiama išdava, – bet ir *pageidaujamos*, nes tik šitaip įmanoma sumažinti ir atlyginti dalį karmos skolos, kuri slegia individą ir kuri nulemia jo būsimų gyvenimų ciklą.“³⁶ Karminės skolos atsinešamos iš praeitų gyvenimų, todėl nelaimės ir rūpesčiai, išstinkantys religinį žmogų, priklauso pagal jo nuopelnus: „Atgimimą reguliuoja universalus priešastingumo dėsnis, karma, pašalinęs iš indų teologijos blogio problemą.“³⁷ Pasak Eliade's, toks realybės modelis įprasmina religinio žmogaus egzistencijos prasmę suteikdamas individui sąmoningos atsakomybės už savąją egzistenciją pojūtį. Rytų, Pietryčių bei Centrinėje Azijoje reinkarnacijos teorija iki šių dienų turi labai stiprią reikšmę religinio žmogaus pasaulėjautoje. Tačiau mitai apie sielos persikūnijimus ir atgimimą taip pat buvo plačiai paplitę graikų mąstymo tradicijoje ikisokratikų ir vėlesnių graikų filosofų tekstuose.

Eliade's atlikti metacivilizacijų tyrimai atskleidžia, jog graikai puikiai suvokė kosminio ciklo ir amžinosios kartotės archetipą: „Graikų ontologijoje būtis amžina ir nekintama, o juslinis pasaulis, priešingai, tiktai laikinas ir kintamas. Laikas – „kintamas amžinybės paveikslas“. Tai reiškia, kad laikas yra atsiradęs (sukurtas) kartu su pasauliu, yra pasaulio, arba kosminis laikas. Žemėsiosios, pasaulio tikrovės srityje tarpstančių buvinių tapatybė gali reikštis tik kaip pasikartojimas to, kas buvo.“³⁸ Pierre'o Hadoto teigimu, antikinio graiko gyvenimas turėjo būti neatsiejamas

nuo religinės praktikos: „Tad faktas, kad gyventi pagal protą dažniausiai reiškia stebėti, tyrinėti ir mąstyti gautų duomenų pagrindu, diskusijų nekelia. Tačiau šiai veiklai būdinga savita nuostata, kurią išdrįsčiau pavadinti vos ne religine aistra tikrovei, visiems jos paprasčiausiems ar sudėtingiausiems aspektams, mat visur glūdi dieviškas pradmuo.“³⁹ Hadoto teigimu, iki demokratijos suklestėjimo pradžios svarbiausiu homerinės Graikijos bruožu buvo žmogaus dvasinio potencialo (aretė) tobulumo ugdymas, kuris prilygo dvasinėms praktikoms.

Antikinės Graikijos gyvenimas, anot Eliadės, buvo persmelktas ciklinio laiko koncepcijomis. Graikų kultūroje reinkarnacijos terminą atitinka μετεμψύχωσις (metempsychosis) sąvoka: „Anaksimandras žino, kad visi daiktai atsiranda iš apeirono (*apeiron*) ir vėl sugrįš į jį. Empedoklis aiškina amžinus Kosmoso sukūrimus ir sunaikinimus dviejų priešingų principų – meilės (*philia*) ir priešiško (neikos) – kaita (ciklas, kuriame išskiriamos keturios fazės, šiek tiek panašėjanti į keturis budistų doktrinos „nesuskaituomuosius“). Pasaulio gaisro idėja, kaip matėme, priėmė ir Herakleitas. O „amžinasis sugrįžimas“ – periodiškasis visų esybių sugrįžimas į ankstesnę būtį – tai viena iš nedaugelio dogmų, apie kurias gan tvirtai galima sakyti, kod jos būdingos pirminiam pitagorizmui (Dikearchas, kurį cituoja Porfirijus, *Vita Pythagorae*, 19).“⁴⁰ Platonas taip pat neatmetė cikliš-

kumo idėjos ir amžinojo sugrįžimo kartotės: „Regreso ir gaivalinių katastrofų priešastį Platonas įžiūri dvejojame visatos judėjime.“⁴¹ Stocizmo filosofija įprasmino pasaulinio gaisro (*ekpyrosis*), kuriame paskęsta ir vėl atsinaujina visas pasaulis, teoriją, o neopitagorininkai rašė apie pasaulio atsinaujinimo (*metacosmesis*) galimybę: „Tiesą pasakius, vienas bendras bruožas suartina visas sistemas, paplitusias helenistiniame – orientaliniam pasaulyje: pagal kiekvieną iš jų, dabartinis istorinis momentas (kad ir kokia būtų jo chronologinė vieta) yra nuosmukis, palyginti su ankstesniais istoriniais momentais“. Ne tik dabartinis eonas yra blogesnis už kitus „amžius“ (aukso, sidabro ir t. t.), bet ir pačiame dabartiniame amžiuje (t. y. dabartiniame cikle) žmogaus gyvenamasis „tarpsnis“ laikui slenkant vis blogėja.“⁴² Kiekvienas mitas ir pasakojimas išlaiko panašią struktūrą. Naujas ciklas turi pradžią ir kiekviena pradžia nurodo artėjančią pabaigą: „Kosmoso judėjimas ciklinis. Cikliniame laike tai, kas vyksta dabar, jau vyko anksčiau ir vėl vyks vėliau.“⁴³ Tačiau kiekvieno ciklo pabaigoje atkuriamas visatos tvarka ir pusiausvyra. Aleksandro Didžiojo užkariavimai, suartinę Vakarų ir Rytų mąstymo tradicijas, sustiprino ciklinio laiko teorijos sklaidimą graikiškame pasaulyje. Pasak Eliadės, po Aleksandro Makedoniečio užkariavimų ciklinio laiko koncepcija ir apokatastazės teorija įgavo ypač tvirtas pozicijas graikų ir romėnų kultūrose.

IŠVADOS

Priešingai nereliginio žmogaus egzistencijai, religinio žmogaus pasaulyje skirtingos hierofanijų apraiškos palaiko nuo-

latinį kosmogonijos akto kartojimą atnaujindamos perskyrą tarp *sacrum* ir *profanum* erdvės. Dvasinių kontempliacijų, ritualų ir

įvairių apeigų metu religinis žmogus suskaido vienalytės erdvės ir linijinio laiko struktūrą. *Homo religiosus* individas neneigia istorijos svarbos, tačiau nesureikšmina istorizmo išskirtinumo. Priešingai, nereliginio žmogaus egzistencijoje istorija žymi nuolatinę pažangą, tobulesnės visuomenės ir žmogaus gyvenimo raidą. Nereliginis žmogus neturi religinio žmogaus transistorinių modelių alternatyvų.

Šiuolaikinės technologijos galutinai įprasmina istorinio žmogaus pergale. *Homo religiosus* kančias ir išbandymus pakeilia nuolatinės archetipų kartotės kontekste ir, žinoma, – tikėjime, tačiau šiuolaikinis nereliginis žmogus, neturėdamas religinio žmogaus transistorinių modelių alternatyvos, „istorijos baimę“ suprojektuoja į moderniąsias technologijas. Naujųjų technologijų kuriama ir palaikoma virtualaus laiko moduliacija neįsiterpia į linijinio – istorinio ar ciklinio – religinio laiko terpę. Linijinio laiko nykimas šiuolaikiniam nereliginiam žmogui reikštų klasikinės istorijos ir asmenybės identiteto pabaigą.

Literatūra ir nuorodos

²⁴ Ten pat, p. 134.

²⁵ Audrius Beinorius, *Sąmonė klasikinėje Indijos filosofijoje*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, p. 69.

²⁶ Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*. Iš vokiečių k. vertė R. Jonynaitė. Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 110.

²⁷ Friedrich Nietzsche, *Linksmasis mokslas*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Pradai, 1995, p. 236.

²⁸ F. Nietzsche, *Linksmasis mokslas*, p. 236.

²⁹ M. Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, p. 99.

³⁰ Mircea Eliade, *Myth and Reality*. Waveland Press, 1998, p. 69.

³¹ Roma Baltrušaitytė, Nietzsches antžmogio ilgėjimasis Dievažmogyje. *Sotter*, 2004, Nr. 14. (42), p. 28.

Nietzsche's „amžinojo sugrįžimo“ ir antžmogio teorija Eliade's darbuose suponuoja neišvengiamą vakarietiškojo mąstymo diagnozę ieškant krikščioniškojo – linijinio laiko teorijos alternatyvų. Eliade's teigimu, Nietzsche, priešindamas krikščioniškosios eschatologinės teorijos modeliui ir išlaisvindamas žmogų iš „tikėjimo“ sąlygotos būties aplinkybių, sukuria dar vieną eschatologiniu mitu parentą teoriją, kuri žmonijai „pranašauja“ artėjantį Aukso Amžių.

Rytų ir Vakarų kultūrose egzistuojantys laiko suvokimo konstruktai Eliade's religijų fenomenologijoje pabrėžia kultūrų mąstymo ir santykio su tikrove skirtumus. Antikinės Graikijos ir Rytų mąstymo tradicijose nuolat dominavo ciklinė teorija, akcentuojanti individo nepriklausomybę nuo istorinių aplinkybių. Linijinio – istorinio – nereliginio žmogaus laisvė kurti šiame kontekste, pasak Eliade's, netenka išskirtinio pranašumo, nes visuomet būna nulemta istorizmo aplinkybių.

³² M. Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, p. 146.

³³ Ten pat, p. 142.

³⁴ Ten pat, p. 4.

³⁵ Audrius Beinorius, *Upanišados*. Vilnius: Vaga, 2006, p. 22.

³⁶ M. Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, p. 92.

³⁷ A. Beinorius, *Upanišados*, p. 27.

³⁸ A. Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, p. 249.

³⁹ Pierre Hadot, *Antikos Filosofija – kas tai?* Iš prancūzų k. vertė A. Grigaravičiūtė. Vilnius: Aidai, 2006, p. 99.

⁴⁰ M. Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, p. 112.

⁴¹ Ten pat, p. 112.

⁴² Ten pat, p. 122–123.

⁴³ A. Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, p. 249.